

насилъству стосовно жінок і домашньому насилъству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII. *Голос України*. 11 січня 2018 р. № 6.

2. Максимів О. Д., Максимів Л. В. Кримінально-правова характеристика добровільних статевих зносин з малолітньою особою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 193–195.
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації: Закон України від 14 березня 2018 р. № 2334-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 17. Ст. 150.
4. Чмут С. В. Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 239 с.

Види спадкування у цивільному праві України: проблемні аспекти

Дудорова К.Б., к.ю.н., доцент

Бердянський державний педагогічний університет

Відповідно до ст. 1217 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), спадкування здійснюється за заповітом або за законом. Беручи до уваги назву цієї статті «Види спадкування», переважна частина науковців вказує на те, що у цивільному праві України існують два види спадкування.

На думку С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, зведення спадкування лише до двох видів зумовлює помилки, які виникають в юридичній практиці. Тому науковцями були запропоновані чотири види спадкування: 1) спадкування за заповітом (глава 85 ЦК); 2) спадкування за правом на обов'язкову частку (ст.1241 ЦК); 3) спадкування за законом (глава 86 ЦК); 4) спадкування речей звичайної домашньої обстановки та вжитку (ст. 1279 ЦК) [1, с. 200–201].

Є.О. Харитонов обґрунтовував доцільність іншої класифікації і виокремлював чотири види спадкування: 1) за заповітом; 2) за законом; 3) за рішенням суду; 4) за договором [2, с. 747–748].

В історичному розвитку спадкування за законом виникло раніше, ніж спадкування за заповітом. Ідея особистого розпорядження на випадок своєї смерті поступово знаходила втілення у праві. Наразі при вирішенні долі спадщини перевага надається дійсній волі спадкодавця, яка відображена у заповіті.

Відповідно до принципів дозвільної спрямованості і диспозитивності цивільно-правового регулювання законодавець перше місце відвів спадкуванню за заповітом, а друге – спадкуванню за законом. Зовні це має вираз у тому, що глава 85 ЦК «Спадкування за заповітом» передує главі 86 ЦК «Спадкування за законом».

На думку О.Є. Кухарєва, визначений у ст.1217 ЦК поділ спадкування є дещо умовним, адже спадкування за заповітом також регламентується законом [3, с. 15]. Різниця між спадкуванням за заповітом і спадкуванням за законом полягає у тому, що спадкування за заповітом здійснюється відповідно до волі заповідача, яка не повинна суперечити закону, а спадкування за законом – відповідно до волі самого закону.

Спадкування за заповітом виникає за умови складення заповіту у формі та в порядку, встановленому законодавством. Спадкування за законом можливе: у разі відсутності заповіту; визнання його недійсним; усунення спадкоємців за заповітом від права на спадкування в порядку ст.1224 ЦК; відсутності існування на час відкриття спадщини умови, визначеної у заповіті відповідно до ст. 1242 ЦК; неприйняття спадщини спадкоємцями за заповітом внаслідок їх смерті до відкриття спадщини; відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини.

Своєрідним підвидом спадкування за законом є спадкування за правом представлення (ст. 1266 ЦК). У судовій практиці неоднаково вирішувалось питання, чи можна застосовувати ст. 1266 ЦК у випадку, якщо особа, на користь якої складено заповіт, не прийняла спадщину за заповітом унаслідок того, що померла до відкриття спадщини.

Відмовляючи онуку-позивачу у задоволенні позову, суд першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, обґрунтував таку відмову відсутністю передбачених законом підстав для визнання права власності на майно в порядку спадкування за правом представлення, оскільки спадкодавець залишила заповіт на користь матері позивача (онука спадкодавця). Скасовуючи рішення судів першої та апеляційної інстанцій, Верховний Суд зробив висновок про те, що по своїй суті спадкування за правом представлення – це специфічний порядок набуття права на спадкування за законом, який не є окремою підставою або видом спадкування і за яким суб'єктами спадкування стають певні спадкоємці за законом [4].

ЦК не забороняє спадкування однієї частини спадщини за заповітом, а іншої – за законом. Таке спадкування може виникати у разі, коли заповітом охоплена лише частина спадкового майна або у випадку визнання заповіту частково недійсним. Одночасне спадкування і за законом, і за заповітом окремі автори називають змішаним спадкуванням. У зв'язку з цим привертає до себе увагу недосконалість редакції ст. 1217 ЦК, в якій зазначено, що спадкування здійснюється за заповітом або за законом. Доцільно доповнити цю статтю сполучником «та» і зафіксувати, що спадкування здійснюється за заповітом та/або за законом.

Відповідно до ч. 5 ст. 1275 ЦК відмова спадкоємця за заповітом від прийняття спадщини не позбавляє його права на спадкування за законом.

Свобода заповіту визнається основоположним принципом спадкового права України. Однак свобода не є безмежною. Вона обмежена правами обов'язкових спадкоємців. На підставі ст. 1241 ЦК малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки мають право успадкувати, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка).

Право на обов'язкову частку надано тим спадкоємцям першої черги спадкоємців за законом, які відповідають певним вимогам (неповноліття, непрацездатність). Ця категорія осіб, можливо, іноді і всупереч волі спадкодавця, але цілком виправдано наділена правом спадкування за волею закону. Видається, що спадкування за правом на обов'язкову частку можна розглядати як підвид спадкування за законом, незважаючи на те, що норми про нього розміщені у главі 85 «Спадкування за заповітом».

Щодо виділення у самостійний вид спадкування речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, то воно не є доцільним. Правила ст. 1279 ЦК стосуються лише переважного права одних спадкоємців перед іншими. Це право може виникати у межах спадкування за заповітом або за законом.

Згідно зі ст. 1277 ЦК у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, а якщо до складу спадщини входить нерухоме майно – за його місцезнаходженням, зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою. У разі, якщо на об'єкті нерухомого майна на момент відкриття спадщини знаходиться рухоме майно, що входить до складу спадщини, таке рухоме майно переходить у власність територіальної громади, якій передано нерухоме майно.

Заява про визнання спадщини відумерлою може також бути подана кредитором спадкодавця, а якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення – власниками або користувачами суміжних земельних ділянок. У такому разі суд залучає до розгляду справи органи місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини та/або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини.

Заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини, а нерухоме майно – за його місцезнаходженням. Територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна,

зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені відповідно до ст. 1231 ЦК.

Зазначимо, що територіальна громада може успадковувати майно за заповітом, і в такому разі вона вважатиметься спадкоємцем за заповітом. Отримуючи у власність майно померлої особи на підставі рішення суду, територіальна громада так само, як і спадкоємець за законом за волею закону набуває прав та обов'язків попереднього власника. Втім, у відносинах, врегульованих ст. 1277 ЦК, територіальна громада не є спадкоємцем за законом. Територіальна громада, у власність якої переходить відумерла спадщина, не визначена у жодній із п'яти черг спадкоємців за законом. Але, головне, територіальна громада не є спадкоємцем, оскільки вона має не право, а обов'язок прийняти спадщину. Тому цей суб'єкт і не визначено у чергах спадкоємців, оскільки територіальна громада не має суб'єктивного права спадкування, а має лише обов'язок.

До 2011 р. попередньою редакцією ч. 1 ст. 1277 ЦК було передбачено, що «суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини». Не акцентувалась увага на тому, чи має зазначений суб'єкт право на подання заяви чи обов'язок. Зроблений у 2011 році наголос на обов'язку унеможливлення віднесення територіальної громади до категорії спадкоємців. Цей суб'єкт є вигодонабувачем, але не спадкоємцем, адже останній наділений лише правом на прийняття спадщини, а не обов'язком. Оскільки відповідно до ст. 1216 ЦК спадкуванням є перехід прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців, на сьогодні відсутні підстави для виділення такого виду спадкування, як спадкування на підставі рішення суду.

Законодавством ряду країн Західної Європи передбачено три види спадкування: 1) за заповітом; 2) за законом; 3) за договором. Правове регулювання інституту спадкового договору здійснюється в Україні главою 90 ЦК. Згідно із статтею 1302 ЦК за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Конструкція українського спадкового договору замислювалася його творцями як альтернатива договору довічного утримання. Як згадує З.В. Ромовська, розробники проекту ЦК намагалися відшукати таку договірну модель, в якій момент переходу права власності пов'язувався б з моментом смерті відчужувача, а не з моментом укладення договору, як це мало і має місце стосовно договору довічного утримання. Такою новою моделлю видавався спадковий договір [5, с. 278–279]. Те, що було названо спадковим договором, відповідало давній українській звичаєвій традиції.

Безумовно, після укладення угоди відчужувач за спадковим договором опиняється у більш комфортному психологічному стані, ніж відчужувач за договором довічного утримання (догляду). Предмет спадкового договору також є ширшим. За договором довічного утримання (догляду) набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно. За спадковим договором набувач зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття (доглядати не лише відчужувача, а й його домашніх тварин, обробляти земельну ділянку, сплачувати гроші за навчання онука відчужувача тощо).

Таким чином, спадковий договір вважаємо практично корисним, а включення цього інституту до ЦК – доцільним. Однак ми не можемо погодитися із назвою цього договору і розміщенням норм про зазначений договір у шостій книзі ЦК «Спадкове право».

Відповідно до статті 1217 ЦК спадкування здійснюється за заповітом або за законом. Інших видів спадкування законодавець не передбачає. Тому після смерті відчужувача набувач не стає його спадкоємцем. До набувача як до сторони договору переходить у власність лише майно відчужувача. До спадкоємця переходять і права, і обов'язки померлої особи. Те, що перехід майна від однієї особи до іншої пов'язаний зі смертю попереднього власника, не може слугувати достатнім аргументом на користь назви договору як спадкового.

Спадковий договір за участю подружжя справді переплетений із відносинами спадкування. Згідно з ч. 2 ст. 1306 ЦК спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором. Але цієї особливості, на нашу думку, недостатньо для того, щоб залишати зазначений договір у шостій книзі ЦК, тому що цей договір породжує між набувачем і відчужувачем не спадкові, а зобов'язальні правовідносини.

Не вважаємо справедливим і розумним покладання на набувача, який виконував розпорядження відчужувача, обов'язків останнього. Навряд чи віднесення спадкового договору до видів спадкування зробило б цей договір привабливим для потенційних його учасників.

У зв'язку з тим, що багатьма юристами назва договору сприймалася буквально, Пленум Верховного Суду України був змушений надати відповідне роз'яснення. У п. 28 постанови № 7 від 30.05.2008 р. «Про судову практику у справах про спадкування» було зазначено таке: «Перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а тому на відносини сторін не поширюються відповідні правила про спадкування, в тому числі право на обов'язкову частку... Набувач за спадковим договором не відповідає за зобов'язаннями відчужувача».

Оскільки назва спадкового договору не узгоджується з нормами спадкового права і створює проблеми у правозастосовній діяльності, її доцільно змінити. Пропонуємо для відносин, які врегульовані главою 90 ЦК, таку назву – «Договір щодо розпорядження майном на випадок смерті». У зв'язку з тим, що за чинним законодавством цей договір не є видом спадкування, норми, присвячені зазначеному договору доцільно розмістити не у шостій книзі чинного ЦК «Спадкове право», а у його п'ятій книзі – «Зобов'язальне право» після глави 57 «Довічне утримання (догляд)».

Отже, можна зробити висновок про існування в цивільному праві України лише двох видів спадкування: 1) за заповітом; 2) за законом.

Література

1. Спадкове право : Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб./ за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2007. 1216 с.
2. Цивільне право України : підручник : в 2-х томах. / за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. Т. 2. 872 с.
3. Кухарев О.Є. Спадкове право України : навч.посібник. Київ : Алерта, 2013. 328 с.
4. Постанова Верховного Суду у складі суддів колегії Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 вересня 2018 р. у справі № 539/2170/17. URL : <https://protocol.ua/ru> (дата звернення : 15.04.2019).
5. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. 2-ге вид., допов. Київ : ВД «Дакор», 2013. 304 с.

Комунікативна компетентність адвоката, як важлива складова професії

Єна І.В., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

Основними професіями юриста в Україні є суддя, прокурор, слідчий, адвокат, оскільки саме вони є найбільш престижними і мають базуватись на професіоналізмі, глибоких знаннях закону, особливо в галузі захисту прав і свобод громадян. Звісно, що рівень кваліфікації не гарантується проходженням визначеної законом процедури отримання права на реалізацію професії (складання кваліфікаційних іспитів).

Правова система, яка будується на принципі верховенства права потребує професійних, досвідчених, компетентних адвокатів, оскільки правова захищеність особи є